

Darko Pejić

»Klio na kavču« - psihoanaliza in zgodovinopisje

Pejić Darko, univ. dipl. sociolog kulture in prof.
zgodovine, podiplomski študent sociologije kulture,
Finžgarjeva 26, SI - 4248 Lesce;
vinilpoliester@yahoo.co.uk

930.1: 159.964.2
159.964.2: 930.1

»KLIO NA KAVČU« - PSIHOANALIZA IN
ZGODOVINOPISJE

Prispevek problematizira pristop psihoanaliziranja zgodovinske preteklosti, pri čemer se navezuje na delo Petra Gaya, *Freud for Historians*. Razmisleku sledi poskus geografske in zgodovinsko pogojene zaokrožitve t. i. psihozgodovine. Osnovna teza prispevka se navezuje na pretirano lahkoto pisanja zgodovine skozi prizmo psihoanalitičnega pojmovanja nezavednega, ki je sicer po svoji definiciji nečasoven in hkrati večen. Redukcionizem na psihološke dejavnike je hkrati širši problem, ki ne zajema samo zgodovinopisja, saj se kot svojevrsten trend pojavlja tudi pri nekaterih drugih disciplinah. Kot pomoč k razmisleku o razmerju med psihoanalizo in zgodovino kot dvema disciplinama, se to pot posvečam bolj poskusom kot njunim dejanskim epistemološkim združitvam.

Ključne besede: psihoanaliza, Sigmund Freud, zgodovinopisje, Peter Gay, *Freud for historians*.

Pejić Darko, BA Sociology of Culture and History,
Graduate student of Sociology of Culture, Finžgarjeva
26, SI - 4248 Lesce; vinilpoliester@yahoo.co.uk

930.1: 159.964.2
159.964.2: 930.1

»CLIO ON THE COUCH« - PSYCHOANALYSIS
AND HISTORIOGRAPHY

On the basis of Peter Gay's *Freud for Historians*, the article problematizes the process of psychoanalyzing the historical past. This consideration is followed by an attempt to capture Psychohistory in geographical and historical terms. The basic premise of the article relates to the immoderate ease with which history is written through the prism of a psychoanalytical comprehension of the unconscious that is by definition timeless and eternal. Reductionism to psychological factors is at the same time a wider problem that not only includes historiography but also appears as a trend in other disciplines. As an aid to the consideration of the relationship between psychoanalysis and history as two disciplines, this article is dedicated more to attempts at than the actual epistemological fusion of the two.

Key words: psychoanalysis, Sigmund Freud, historiography, Peter Gay, *Freud for historians*.

Zgodovinar in psihoanalitik

Kaj in če sploh kaj ima psihoanaliza skupnega z zgodovino? »Zdrav razum« bi takoj opazil razliko in zaključil, da je v klinični psihoanalizi namen terapevtsko delo; da psihoanaliza pri psihogenezi posameznika upošteva zgolj osebno zgodovino; da se zgodovina ukvarja z mrtvimi in psihoanaliza z živimi ipd. Po takšni logiki se ustvarja vtis, da se zgodovinar in analitik svojega »predmeta« lotevata enako; problem tako ni v odnosu in delu pri proučevanju, temveč v predmetu samem. Zopet predpostavlja takšna misel »zunanjost« predmeta proti svojemu preučevalcu – ta naj bi bil pri tem izključen na nekakšno *metaraven*. Že v sami teoriji zgodovine in freudovski psihoanalizi je tovrstna izključenost proučevalca do svojega predmeta doživela revizije – v sesutju mita o objektivnosti zgodovinarja in kontra-transferju ter nezmožnosti »metagovorice« psihoanalitika.

Nouvelle histoire je v dilemi *dogodek ali trajanje* problematizirala odnos, zakaj nekateri dogodki postanejo zgodovinska preteklost. Je hkrati tudi odpor proti tradicionalni naraciji zgodovine, ki so jo omalovažujoče poimenovali dogodkovna zgodovina – *histoire événementielle*.¹ Ob kritiki pozitivizma v historiografiji se je ob podmeni, da je zgodovinarjev poklic sicer jasno definiran, prevpraševal predvsem njegov lastni interes, ki naj bi ga vodili različni motivi. Poleg tega, da je njegovo početje opredeljeno z zbirko strategij in modelov, so motivi zgodovinarja povzeti v že znani sintagmi, da bi opisal stvari, *kot so se dejansko zgodile*. Pri upoštevanju tega načela imajo osebni interesi, zanimanje ali predsodki velik vpliv na sesutje absolutno objektivne drže pri raziskovanju bližnje ali oddaljene preteklosti. Glede obravnave kategorije časa, osebnih interesov ali »vpletenega« pisanja zgodovine se na tem mestu ne posvečamo obravnavi epistemološkega razmerja med družboslovnimi in humanističnimi disciplinami. Epistemične značilnosti zgodovine, ki je bila poimenovala kot nova zgodovina, v osnovi sestavljajo trije epistemološki procesi: »*novi problemi postavljajo pod vprašaj samo zgodovino, novi prijemi spreminjajo in preobračajo tradicionalne razmejitve v*

okviru zgodovine, naposled pa se v spoznavnem obzorju zgodovinopisja pojavljajo novi predmeti.«²

V času krize francoskega zgodovinopisja po I. svetovni vojni so bila imena, kot so Bloch, Febvre ali Braudel v okviru prve generacije annalovskega gibanja³ z začetki v letu 1929, odločilna pri nastanku revije *Annales*. Teme *annalovcev* so se odmikale od nacionalno konstitutivnih tem k *nouvelle histoire* ali k mentalnim in strukturnim konceptualnim orodjem pri pisanju zgodovine.⁴ Težnje pri oblikovanju t. i. totalne zgodovine je narekoval epistemični rez in interdisciplinaren pristop sociologije, geografije, demografije, statistike, kolektivne psihologije, lingvistike in etnologije.

V Blochovi *Apologiji zgodovine* je zgodovina postulirana kot veda o ljudeh in ne preteklosti, ali natančneje: predmet zgodovinopisja so »ljudje v času«. V ospredju zgodovinarjevega zanimanja ni več pozitivistična, dogodkovna zgodovina, temveč tudi akterji sami. Absolutno »objektivnost« in mit o objektivnosti Rankejevega tipa v zgodovinopisju zamenja samorefleksija zgodovinarjevega početja, ki ni nikoli samoumevno ali objektivno. K temu vedno zgolj stremi, čeprav reflektira tudi samega sebe.⁶ Zaradi tako zastavljenega predmeta zgodovine pa kljub interdisciplinarnemu pristopu zgodovina pri Blochu ne more biti nadomestljiva. Primer rabe konceptov, kot je kolektivna zavest v Blochovem delu *Les rois thaumaturges*, je bil pionirski prispevek k »religiozni psihologiji« in komparativni zgodovini pri proučevanju kraljevega zdravljenja. Soroden prispevek k raziskovanju *strukture mentalitet* je bilo Febvrovo zanimanje za zgodovino religije in idej v 16. stoletju.⁷ Nobeno naključje pa ni, da se interdisciplinarni pristop pojavi z vznikom psihologije, Comta in Durkheimove sociologije ter Freuda na prehodu s konca 19. v začetek 20. stoletja. Lahko ga razumemo kot ne-

¹ Burke, Peter: *Revolucija v francoskem zgodovinopisju*. Ljubljana: SH, 1993, str. 122.

² Rotar, Drago B.: *Spremna beseda Alberto Tenenti in nova zgodovina*, v: Tenenti, A.: *Občutje smrti in ljubezen do življenja v renesansi*. Ljubljana: SH, 1987, str. 512.

³ Izraz gibanje je uporabljen kot ustrežnejši pojem za razliko od rabe annalovska šola, ki manj upošteva različnost pristopov zgodovinarjev.

⁴ Luthar, Oto: *Med kronologijo in fikcijo*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1993; str. 18.

⁵ Bloch, Marc: *Apologija zgodovine ali zgodovinarjev poklic*. Ljubljana: SH, 1996, str. 58.

⁶ Prav tam.

⁷ Gross, Mirjana: *Historijska znanost: Razvoj, oblik, smje-rovi*. Zagreb: Liber, 1980; str. 193.

koliko zapoznel odgovor na izzive sorodnih disciplin. Pojav *annalovskega* gibanja se je pravzaprav lažje kot kjerkoli drugje zgodil prav v Franciji, ki je imela v odločilnem trenutku dobro razvito geografijo, antropologijo in sociologijo.

Pojav psihoanalize konec 19. stoletja spremlja paradigmatičen obrat pri *očetu psihoanalize*. Zgodovina psihoanalize in tranzicija od nevrologije k psihoanalizi se povezuje s simptomom histerije, s katerim se je Freud kot mlad nevrolog srečal pri Charcotu. V svoji osnovi je koncept psihoanalize anti-kartezijanski, saj dušo in telo misli skupaj. Da koncept nezavednega, ki vpliva na človekovo delovanje, ni revolucionarno nov pojav, se je zavedal že sam Freud: termin nezavednega mu je bil znan iz književnosti Goetheja ali Schopenhauerja, filozofije Nietzscheja ter psihologije prve polovice 19. stoletja.⁸ Vendar razen v psihoanalizi ni nikjer doživel tako sistematične obdelave ter kot koncept zgodaj vzniknil že v času 'protopsihoanalize'.⁹ Freudova psihoanaliza v klinični praksi od analitika s konceptom transferja omogoča zavedanje svojega položaja do pacienta in obratno. Skozi ta proces je analitik tisti, ki bo postal izvržen in to bo pogoj za uspešno analizo. Paradoks analize kot pogoj uspešnosti postavlja analitikovo nepotrebno; ta bo sčasoma postal odveč. Vprašanje kontra-transferja in analogija s poklicem zgodovinarja je na mestu, ko zgodovinar pri svojem raziskovanju preteklosti le-tega ne ovira s svojimi predsodki, vnaprejšnjimi sodbami ali investicijami v psihoanalitskem pomenu besede. Vendarle se negativni transfer pri raziskovanju na nezavedni ravni vselej pokaže, a je neki uspeh že, če se tega skuša zavedati. Morebitni zgodovinarjev odpor do psihoanalize bi bilo zlahka odpraviti kot »odpor« do materiala nezavednih procesov v analitičnem pomenu, a takšna pot po bližnjici zavira nadaljnje razprave. Aplikacija psihoanalize v zgodovinopisju je včasih v zadregi, saj bi rada odkrila nezavedno, ko pa je ta vendarle avtentičen le v analitični situaciji.

Med nemogoče poklice¹⁰ je Freud poleg psihoanalize štel še vladanje in vzgojo; zgodovina je bila in ostaja vse troje – državotvorna veda ali državljanska vzgoja – in še najbolj je bila v nemogočnosti podobna psihoanalizi. V proučevanju opravljata nehvaležno delo s človeškimi spomini in se zato v veliki meri poslužujeta metod na podlagi indicov. V hermetičnih sporih o metodologiji takšnega početja skušajo obe primerjati z *umetnostjo* – umetnost zgodovine in psihoanalize je lahko le drugi izraz za njuno nezmožnost.

(Ne)historičnost psihoanalize

»Psihoanaliza se je znašla v protitoku glede na moderno udobje, ki ne pomeni konca Zgodovine, temveč konec možnosti, da bi govorili zgodovino.«

Julia Kristeva, *Psihoanalitski teksti*

Na neki način je pojav *annalovskega* gibanja in psihoanalize simptomatičen odziv na empirično zasnovano »vednost« in hkrati odgovor nanjo. Treba je dodati, da psihoanaliza ne more in noče biti pozitivistična znanost: Freudovo odkritje tako ni vednost ali tradicija za posredovanje naprej, saj zahteva večno vračanje k »izvoru«. ¹¹ Obsojenost na proučevanje izvora ali ponavljanje »skozi 'histerizacijo' psihoanalitičnega (in filozofskega) diskurza – vsakič znova, vedno prvič« ¹² skriva zgodovino psihoanalize, ki je bila in je obsojena na ne-historičnost. Skozi »totalnost« psihoanalitičnega diskurza v neupoštevanju zgodovinskih momentov je bila, ironično, razglašena za *zastarelo*. ¹³ Mehanizmi nezavednega so tako vselej prisotni in usmerjajo človekovo zavestno delovanje: kot hipotezo si zgodovinar lahko zastavi vprašanje, kateri nezavedni gonilni sili je podlegel Aleksander Veliki, da je osvojil ozemlje od Makedonije do Indije. Če to že

⁸ Gay, Peter: *Freud – A Life of Our Time*, 2006, str. 367.

⁹ Izraz »transfer« v ožjem smislu Freud prvič uporabi v *Študijah o histeriji* (1. izdaja 1895); gre za analizo Emmy von N. in »prisile k asociacijam«: Transfer v odnosu do zdravnik je posledica napačne povezave.

¹⁰ »Skorajda se zdi, kot da je analiziranje tretji od tistih 'nemogočih' poklicev, pri katerih lahko že od vsega začetka pričakujemo nepopoln uspeh. Druga dva, že dolgo znana poklica, sta vzgajanje in vladanje.« Freud, Sigmund. *Končna in neskončna analiza*, v: *Spisi o psihoanalitični tehniki*: Ljubljana: Analecta, 2005, str. 327.

¹¹ Foucault, Michel: *Nietzsche, Freud, Marx*, v: *Bahovec, Eva. Spremljena beseda. O histeriji ali profumo di maschio – Rückkehr zu Freud!*, v: *Freud in Breuer: Študije o histeriji*. Ljubljana: Delta, 2002, str. 374.

¹² Prav tam, str. 374.

¹³ Marcuse, Herbert: *Zastarelost psihoanalize*, v: *Psihoanaliza in kultura*, Ljubljana: DZS, 1981, str. 173–195.

ne bo retorično vprašanje, lahko hitro ugotovi, da bo tako vprašanje obsojeno na raziskovanje motivov iz »okruškov« vira.

Še preden zapopademo dinamiko psihičnih mehanizmov v »historični realnosti«, so za antropologa, sociologa ali zgodovinarja družinske strategije najlažje berljiv »simptom« transhistoričnega diskurza. Pri »totalnosti« diskurza psihoanalize merimo na najbolj očiten prenos družinskih strategij buržoaznega Dunaja s konca 19. stoletja v poljubno oddaljeno preteklost, najsi bo to *Totem in tabu* ali *Spomin iz otroštva Leonarda da Vincija*. Čeprav so bili Freudovi zadržki do takšnega početja vedno izraženi, gredo aplikacije strategij za odkrivanje psihološkega gradiva na roko kritikom: »Psihoanalitičnih kategorij ni treba 'nanašati' na družbena in politična razmerja – same so družbene in politične kategorije.«¹⁴ Ojdipov kompleks v času nastanka kritične teorije družbe frankfurtske šole in Marcusejevega teksta dobi novo dimenzijo v »podružabljanju« posameznika v krogu privatnosti družine, in sicer se jaz »najpopreje razvije v krogu in zavetju privatnosti: *sebstvo postane z drugim, toda tudi proti njemu*«. ¹⁵ Po Freudu se predpostavlja nenehni konflikt pri konstituiranju individuum, vendar v oziru materialističnih pogojev, kamor se konflikt umesti, ni vedno transhistoričen. Vloga očeta ali matere se spreminja in pri konstituciji jaza imata še vedno prevladujočo vlogo, vendar ta ni zacementirana po modelu meščanske družine s konca 19. stoletja. Psihični mehanizmi so lahko v psihoanalizi/-logiji »večni«, kar pomeni, da »niso 'historični', niso omejeni na neko obdobje in socialno strukturo – so univerzalni /.../«¹⁶ Aplikacija psihičnih modelov formiranja jaza ali individuum (ter tudi ostalih psihičnih procesov) ne upošteva nujno historičnih okoliščin, saj jo za svojo ekstrapolacijo niti ne potrebuje – gradivo klinične psihoanalize je vselej govoreči subjekt z osebno zgodovino. Zavezanost teoriji pač dopušča, da za dokaz psihičnih mehanizmov človeka obravnava kot »želečo mašino«, kot se to sliši iz Deleuzovih in Guattarijevih jedkih kritik psihoanalize:

»Veliko odkritje psihoanalize je bilo odkritje želeče proizvodnje, odkritje proizvodnje nezavednega. Ampak to odkritje, s pojavom Ojdipa, je bilo ponovno zastrto z novim idealizmom: nezave-

dno kot tovarna je zamenjana z antičnim gledališčem; proizvodne enote nezavednega so zamenjane s predstavo; produktivno nezavedno je zamenjano z enim nezavednim, ki se je še edino lahko izražalo (mit, tragedija, sanje ...).«¹⁷

Deleuzovo kritiko proizvodnje nezavednega in želje bo kasneje Lacan v skladu s svojo teorijo označevalca umestil na področje simbolnega registra.¹⁸ In ker je definicijo psihoanalize zgodnji Lacan zbil v »znanost jezika, inhibirano s strani subjekta«, ¹⁹ njene krize ne more predvideti, saj upravičeno vidi očeta psihoanalize kot anti-humanista, kjer je človek »subjekt, ujet in mučen z jezikom«. ²⁰ Ne pozabimo, da v svoji »vrnitvi k Freudu« Lacan tudi zanika obstoj metagovorice.

Z izčrpno analizo ikonografije katoliškega imaginarija se Luisa Accati poslužuje Ojdipa kot koristnega orodja za razumevanje odnosov sin-mati in oče-sin, ki so zaznamovali katoliško vzgojo čustev. Pri tem pripovedi s terena ali nabožne podobe z uporabo analitičnih orodij zanjo ne pomenijo nanašanja »ahistoričnih kategorij«, temveč so natančno določen zgodovinsko-antropološki produkt: »Freudov Ojdip je univerzalno orodje, ne pa univerzalna diagnoza«. ²¹

Freud je po lastni interpretaciji v kritikah videl odpor, ki ga je samoveljavnosti človeka prizadejala psihoanaliza. Po Koperniku, ki je Zemljo postavil izven središča vesolja, in po Darwinu, ki je človeški izvor našel v živalski naravi, je psihoanaliza tista znanost, »ki hoče jazu dokazati, da ni niti gospodar v lastni hiši«. ²² Psihoanalitska interpretacija lahko obogati razumevanje »ljudi v času«, vendar nezavedno transcendirajo onkraj kategorije časa. Podobno Althusser govori o ideologiji kot »predstavi imaginarnega razmerja med individu-

¹⁷ Delez, Žil; Gatari, Feliks: *Anti-Edip. Kapitalizam i shizofrenija*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1990, str. 21.

¹⁸ Predavanje Med Deleuzom in psihoanalizo, dr. Peter Klepec-Kršič, 5. junij 2006, SAZU.

¹⁹ Lacan, Jacques: *The Psychoses. The Seminar of Jacques Lacan. Book III 1955-1956*. London: Routledge, 1981, str. 243.

²⁰ Prav tam, str. 243.

²¹ Accati, L.: *Pošast in lepotica. Oče in mati v katoliški vzgoji čustev*. Ljubljana: SH, 2001, str. 12.

²² Freud, Sigmund: *Predavanja za uvod v psihoanalizo*. Ljubljana: DZS, 1977, str. 274.

¹⁴ Prav tam, str. 175–176.

¹⁵ Prav tam, str. 177.

¹⁶ Prav tam, str. 179.

umi in njihovimi realnimi eksistenčnimi pogoji.²³ Po analogiji s Freudovim nezavednim je zanj ideologija večna, ker »transcendira vso (časovno) zgodovino«.²⁴ To pa nas ne oropa potenciala raziskovanja, saj, čeprav »ideologija nima zgodovine«, lahko za zgodovinske po Althusserju označimo ideologije v množini. To spoznanje je ključno, ko proučujemo pojave (predstave), ne da bi reflektirali lasten odnos do njih. Althusserjev *omni-historique* ideološkega učinka najdemo pri ideologijah (države, revolucij, družinskih strategijah ...), kar je blizu diskurzu moči (*pouvoir*), ki ga kot teoretski koncept uporablja Michel Foucault.

»Klio na kavču« – psihoanaliza zgodovine in zgodovina psihoanalize

Ker so kategorije Ojdipovega kompleksa, nezavednega, kastracijskega kompleksa ali potlačitve skorajda že del folklore, dobivajo groteskne oblike pri zlorabah psihoanalitskih konceptov. Teh se je zavedal že Freud sam in je z njimi že obračunal,²⁵ vendar pa nas na tem mestu bolj zanima, ali je možno skupaj misliti psihoanalizo in zgodovino. Položaj obeh disciplin do sedaj ni doživel korenitih epistemičnih združitvev, zato bo veliko bolj korektno govoriti o poskusih kot pa dejanskih vejah in pod-disciplinah.

Klavrni poskusi psihozgodovine se branijo očitkov redukcionizma v Gayevem delu z instruktivnim naslovom *Freud za zgodovinarje* (Freud for Historians, 1985). Že uvodoma pojasni lastne vzgibe pri študiju Freuda, saj so ga k temu gnali revizionistični psihoanalitični poskusi Ericha Fromma. Bodočega spreobrnjenca je »prepričala« Frommova sinteza Marxa in Freuda v poroko s škodljivimi posledicami za oba.²⁶

Obračun z redukcionističnimi tezami psihozgodovine gradi na Stoneovi študiji angleške zgodovine: *The Family, Sex and Marriage in En-*

gland 1500-1800. Pri aplikaciji psihoanalitskih konceptov (libido, nezavedno, nadjaz ...) so pri avtorju dela razumljeni kot statični pojmi, kar je v nasprotju z osnovnimi mehanizmi Freudove dinamične psihologije.²⁷ Psihoanaliza tako postane didaktično konceptualno orodje in naloga jaza je brzdanje nekontroliranega nad-jaza. Nevarnost rabe ego-psihologije, ki bo okrepila jaz pred superstrukturo nad-jaza, ne grozi samo zgodovinarjem: Lascheva analiza ameriške narcisistične kulture²⁸ je sledila omenjenim vzorcem.

Pri interpretaciji psihoanalize Gay pri Freudu išče dokaze, ki pritrjujejo »pisanosti človeškega sveta in njegovega duševnega življenja«.²⁹ Nikakor ne gre oporekati tej trditvi, vendar nas branje psihozgodovinskih tekstov z »metodo izključevanja napačnih rab« – negativne metode – pusti hladne, saj Gay ne odkrije formule za združitev psihoanalize in zgodovine, ker »psihoanaliza zgodovinarju ne ponuja knjige receptov, temveč slog pogleda na preteklost«.³⁰ Samo branje Freuda za zgodovinarje je v svoji nameri predvsem obogatitev pogleda na ljudi v preteklosti in njihov duševni svet. Dejanja ljudi tako niso le dejanja, ki bi jih usmerjala zavest, temveč tudi nezavedno. Zgodovinarju bo to koristilo, če se bo le spraševal tudi po možnih nezavednih motivih protagonistov. Vendarle o tem lahko le špekulira na podlagi okruškov, kot so dnevniki, pisma, sanje³¹ in se s tem približa predmetu zgodovine vsakdanjega življenja. Poučenost o psihoanalizi mu lahko nemara koristi pri analizi ustnega pričevanja, tako kot pri prebiranju primarnih ali sekundarnih virov. To pa samo po sebi ne izključuje verjetnosti, da so bili to dejanski motivi protagonistov – zaman so torej poskusi, da bi raziskal zgodovino gonov in človeške narave,³² kajti goni v Freudovem pomenu besede nimajo zgodovinske posredovanosti – raziščemo kvečjemu le njihove posledice, ki nikoli niso nezavedna psihična realnost. Psihična realnost pri Freudu ni identičnost duševnega in zavestnega: »Njena definicija duševnega se glasi, da so to procesi takšne vrste, kot so čutenje, mišljenje in hotenje, in prisiljena je zago-

²³ Althusser, Louis: *Ideologija in ideološki aparati države, v: Ideologija in estetski učinek*. Ljubljana: CZ, 1980, str. 65.

²⁴ Prav tam, str. 65.

²⁵ Na primer v spisu Freud, S.: *O »divji« psihoanalizi*. *Problemi*, št. 4/5, 2000, str. 5–12.

²⁶ Gay, Peter: *Freud for historians*. New York: Oxford University Press, 1985, str. XII.

²⁷ Prav tam, str. 26.

²⁸ Lasch, Christopher: *Narcisistična kultura: ameriški život u doba smanjenih očekivanja*. Zagreb: Naprijed, 1986.

²⁹ Gay, Peter: *Freud for historians*, str. 29.

³⁰ Prav tam, str. 210.

³¹ Prav tam, str. 190.

³² Prav tam, str. 91.

varjati, da obstaja nezavedno mišljenje in hotenje brez vednosti zanj.«³³

Gay si vztrajno prizadeva približati psihoanalizo zgodovini in kljub težavnosti tega projekta zaključi, da je aplikacija bolj kot stvar metode stvar določenega sloga. Posvojitev psihoanalitičnih izrazov tako zadošča za *psihoanalitično poučeno zgodovino* (history informed by psychoanalysis). Zavračanje Freuda, ki ga Gay mestoma obžaluje zaradi nepoznavanja ali odpora, temelji tudi v sami nezmožnosti tega »srečanja«. Študija tako ne omogoča razumevanja psihoanalize (dvomim, da je to njen namen), ampak je instruktivna podlaga zgodovinarju, ki se srečuje z »viri« nezavednega. Prav tako pa se ne sprašuje o upravičenosti in tveganjih, ko pravi, da je »Freudova teorija kompatibilna tako z vsemi tradicionalnimi žanri – vojaško, ekonomsko, intelektualno [zgodovino] – kot z večino njihovih metod«.³⁴ Ne da bi vnaprej obsojali takšen slog pri pisanju zgodovine, bi to trditev lahko obrnili drugače in se vprašali: Zakaj je torej psihoanaliza tako zlahka aplikativna veda? Njeno transhistoričnost se lahko zapopade, kot že rečeno, z Marcusejem, v lastnih »družbeno-političnih kategorijah« in nemara tudi v Adornovi formulaciji psihoanalize kot »abstraktno-atomistične«, vendar iskanje odgovora na epistemološka vprašanja v Freudu za zgodovinarje nasprotno sprožijo še več dvomov o legitimnosti takega početja.

Ko Gay pravi, da zgodovinar lahko posvoji določen analitičen slog, ima v resnici zelo prav, saj s tem med vrsticami (nehote) pove, da si česa drugega pač ne more prisvojiti. Ker je odvisna od sloga, ima zgodovinar torej tisto možnost, da ravna kot Blochov »lovec na človeško meso« in uporablja tisto »detektivsko« žilico ter določeno mero čuta za psihologijo, ki jo je moral posedovati, še preden je zašel v čudežno deželo psihoanalize. Gay je previden, saj raje pove »premalo« in s tem prizna psihoanalizi status pomožne discipline in koristnega tehničnega orodja. V Freudovi biografiji³⁵ namreč konceptualizira psihoanalizo v zgodovinskem kontekstu, ko razkrije kulturno-družbene okoliščine Dunaja s konca 19. stoletja in psihoanalizo

kot »izkušnjo« takratne buržoazije: »neizogibne kazni previdno skritega, hipokrizije, vljudnih vdorov meščanske družbe«.³⁶

Če geografsko zaokrožimo prostor, kjer se najbolj sistematično skuša psihologizirati zgodovino, bi ta obroč sklenili na anglosaksonskem področju, natančneje v ZDA. Pod vplivom ameriške ego-psihologije se pod dominantno paradigmo skriva nekakšna osvoboditev »potlačenih spominov«. Juliet Mitchell namreč lucidno sklepa, da je sodoben trend pri brzdanju konfliktov kot posledica potlačenih spominov izvirno severnoameriška specialiteta. Namreč ta »psihodinamično poučena kultura« si s pomočjo psihozgodovine ustvarja identiteto »naroda, ki potrebuje preteklost«.³⁷ Že Freudova bojazen pred pretiranim in površnim uspehom psihoanalize na Novi celini je imela korenine v spoznanju, da so »zavračali neudobna in nekonvencionalna spoznanja psihoanalize« ali pa njene ugotovitve »zadušili v objemu«.³⁸

Ko govorimo »misliti zgodovino in psihoanalizo«, se s tem približamo različnemu pojmovanju zgodovinopisja: *poesis* in *storia* ali interpretacija in pripoved. S seznanitvijo Freuda in zgodovine se Gay približa *estetizaciji* zgodovine v smislu stilizacije njenega pisanja. Vprašanje stila, čeprav tega eksplicitno ne zapiše, lahko razumemo v strogo angleškem pomenu besede. Pri Whiteovi definiciji »tropskega«³⁹ je njen prevod v angleščino v »style«, a se v jezikovnem pomenu – dobessedni ali dejanski rabi – lahko razume kot odklon v načinu govora, ki ni sankcioniran niti z navado niti z logiko.⁴⁰ T. i. estetizacija zgodovinopisja je predvsem lepota interpretacije ali pisanje zgodovine na drugačen način; gre za veliko več kot konstruiranje ideal-tipov, saj le-ti omogočajo predvsem odkrivanje, opis in opredelitev ter ne toliko primerjavo med posameznimi tipi.

Izpeljan zaključek bo nujno delen in služi bolj kot pregled ter nakazuje nekaj interpretativnih strategij, kako misliti psihoanalizo z zgodovi-

³³ Freud, S.: Predavanja za uvod v psihoanalizo. Ljubljana: DZS, 1977, str. 31.

³⁴ Prav tam, str. 210.

³⁵ Gay, Peter: Freud. A Life of Our Time. New York: W. W. Norton & Company, 2006.

³⁶ Prav tam, str. XVII.

³⁷ Mitchell, Juliet: Mad Men and Medusas. Reclaiming Hysteria. New York: Basic Books, 2000, str. 283.

³⁸ Gay, Peter: Freud. A Life of Our Time, 2006, str. 570.

³⁹ »Tropikus«, obrat; v moderni indoevropsčini »tropus«; v klas. latinščini »metapher«.

⁴⁰ White, v: Luthar, Oto: Med kronologijo in fikcijo, str. 148.

no. Ko se zgodovinar loteva aplikacije freudovske psihoanalize kot pripomočka ali svojega predmeta, v grobem počne to na štiri načine:

- Kot psihozgodovinar; psihozgodovina (*psychohistory*) je kot veda v geografskem smislu veliko bolj razširjena v anglosaksonskem svetu;⁴¹ pri nas dostopen periodični vir je serijska publikacija *Journal of Psychohistory*, ki pokriva tematiko zgodovine otroških zlorab, holokavsta in nemške vzgoje otrok, »Zalivske vojne kot duševne motnje« ...
- »Psihoanalitik zgodovine«, izhajajoč iz širokega diapazona Freudovega nauka z ekstrapolacijo psihoanalize na družbeno-kulturne pojave iz preteklosti, tvega prikaz redukcionističnega zgodovinskega pogleda. Če postane njegova interpretacija »psihoanalitična literatura«, ponavlja »slepoto« vira očeta psihoanalize pri očetomoru kot dogodku v prazgodovini v *Totemu in tabuju*, naturalizaciji Erosa in Thanatosa v *Nelagodju v kulturi* ali analizi Leonardovega otroštva ... Pri aplikaciji v psihoanalitski antropologiji pozablja misliti materialno in psihično realnost kot realnost *sui generis*.
- Zgodovinar psihoanalize v svojem predmetu proučuje psihoanalizo kot gibanje (ali stvar)⁴² in Freuda kot zgodovinsko osebnost. Temu se ne izognejo niti psihoanalitiki v svoji »vrnitvi k Freudu«, pa tudi ne zgodovinarji: Jones, Ellenberger, Mannoni, Freedheim, Gellner, Friedlander ali Freud sam v *K zgodovini psihoanalitičnega gibanja*.

Dora – ena izmed najbolj znanih Freudovih primerov histerije – je proti koncu svoje analize »pobegnila« in prekinila nadaljnjo obravnavo ter med drugim zaradi te prekinitve postala feministična in antianalitična heroina: upre se, da bi postala objekt moške menjave, njen odhod pa

interpretacija upora proti psihoanalizi. Freud v naknadnem zapisu k tej zgolj fragmentarni analizi priznava, da je prepozno uvidel njene homoseksualne ljubezenske vzgibe do gospe K.⁴³ Njena zapustitev analize ni bila brez Freudovega vpliva v obliki transfera: Freud je Doro spominjal na gospoda K. (oz. se je sam identificiral z njim), torej ga je zapustila zaradi maščevanja temu gospodu. V zvezi z Dorinim primerom tvegajmo primerjavo z muzo Klio: ta namreč ne more pobegniti, saj si jo tako rekoč vsak prilasti zase in svojemu interpretatorju težko ubeži – Klio tako postane izraz nikoli dosegljivega ideala. *Transfer* je vedno negativen, toliko bolj, ko »objektivne družbene realnosti« ne obravnavamo kot ideološki konstrukt, k čemur je med drugim pripomoglo tudi sociološko razumevanje *družbene konstrukcije realnosti*.

Vrnitev na začetek nas vrača k misli Julie Kristeve o psihoanalizi kot modernem protitoku. Možnost ali nezmožnost, da bi danes govorili zgodovino, je očitno skupna usoda psihoanalize ter zgodovine kot dveh možnih govorov o preteklosti. Njuna emancipatorna vloga je tako odgovor in odziv na utopijo o »koncu zgodovine« ali »koncu velikih zgodb«, vendar med njima vseeno obstaja odkrita razlika v skupnem boju proti ugodju »molka zgodovine«. Obujanje konfliktnosti freudovske teorije na škodo njenih spoznanj ne koristi ne resnici zgodovine ne drznim analitičnim spoznanjem.

Viri in literatura:

- Accati, Luisa:** *Pošast in lepotica*. Oče in mati v katoliški vzgoji čustev. Ljubljana: SH, 2001.
- Althusser, Louis:** *Ideologija in ideološki aparati države*, v: *Ideologija in estetski učinek*, Ljubljana: CZ, 1980.
- Bahovec, Eva:** *Spremna beseda O histeriji ali profumo di maschio – Rückkehr zu Freud!*, v: *Freud in Breuer. Študije o histeriji*. Ljubljana: Delta, 2002.
- Bloch, Marc:** *Apologija zgodovine ali zgodovinarjev poklic*. Ljubljana: SH, 1996.
- Burke, Peter:** *Revolucija v francoskem zgodovino-pisu*. Ljubljana: SH, 1993.

⁴¹ »... poenotenje spoznanj glede razmerja med pripovedjo in interpretacijo velja predvsem za ameriške in britanske, torej ne toliko za kontinentalnoevropske teoretike zgodovinarstva.« V: Luthar, Oto: *Med kronologijo in fikcijo*, str. 147.

⁴² E. Jones je izraz »gibanje« raje nadomestil s »stvarjo«, ker ga je prvi spominjal na versko gibanje. Lešnik, Bogdan: *Spremna beseda »Objektna razmerja« Melanie Klein*, v: Klein, Melanie. *Zavist in hvaležnost*. Izbrani spisi. Ljubljana: SH, 1997, str. 593.

⁴³ *Frojd, Sigmund: Dora. Fragment analize jednog slučaja histerije [1905]*. Beograd: Čigoja štampa, 2003, str. 126.

- Delez, Žil; Gatari, Feliks:** *Anti-Edip*. Kapitalizam i shizofrenija. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1990.
- Freud, Sigmund:** *Spisi o psihoanalitični tehniki*. O vpeljavi obravnave – Nadaljnji nasveti o psihoanalitični tehniki I [1913]. Ljubljana: Analecta, 2005.
- Freud, Sigmund:** *Predavanja za uvod v psihoanalizo*. Ljubljana: DZS, 1977.
- Freud, Sigmund:** *O »divji« psihoanalizi*. Problemi, št. 4/5, Ljubljana, 2000, str. 5–12.
- Frojd, Sigmund:** *Dora*. Fragment analize jednog slučaja histerije [1905]. Beograd: Čigoja štampa, 2003.
- Gay, Peter:** *Freud for historians*. New York: Oxford University Press, 1985.
- Gay, Peter:** *Freud. A Life of Our Time*. New York: W. W. Norton & Company, 2006.
- Gross, Mirjana:** *Historijska znanost: Razvoj, oblik, smerovi*. Zagreb: Liber, 1980.
- Klein, Melanie:** *Zavist in hvaležnost*. Izbrani spisi. Ljubljana: SH, 1997.
- Lacan, Jacques:** *The Psychoses*. The Seminar of Jacques Lacan. Book III 1955-1956. London: Routledge, 1981.
- Luthar, Oto:** *Med kronologijo in fikcijo*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1993.
- Marcuse, Herbert:** *Zastarelost psihoanalize*, v: Psihoanaliza in kultura. Ljubljana: DZS, 1981.
- Mitchell, Juliet:** *Mad Men and Medusas*. Reclaiming Hysteria. New York: Basic Books, 2000.
- Rotar, Drago Braco:** *Spremna beseda* Alberto Tenenti in nova zgodovina v: Tenenti, A. : Občutje smrti in ljubezen do življenja v renesansi. Ljubljana: SH, 1987.

Internetni viri:

www.gutenberg.spiegel.de
www.abcgallery.com

Zusammenfassung

„CLIO AUF DER COUCH“ – PSYCHOANALYSE UND GESCHICHTSSCHREIBUNG

Das Nachdenken über die Vergangenheit mit Hilfe der Psychoanalyse inspirierte eines der seltenen instruktiven Werke über das Verstehen Freuds und des Berufs des Historikers. Der Zweck der vorliegenden Abhandlung ist eine kritische Lektüre des mehr als zwanzig Jahre alten Werkes *Freud für Historiker* von Peter Gay. Obwohl es etwas veraltet ist, handelt es sich dennoch um ein weitgehend repräsentatives Werk. Die Psychoanalyse als Werkzeug beim Verfassen historischer Texte kann nützlich sein, wenn man sich gleichzeitig ihrer Beschränkungen bewusst ist. Peter Gay ist bemüht, eine psychoanalytisch belehrte Geschichte zu schreiben (*history informed by psychoanalysis*), die die „verborgene“ Vergangenheit zu entdecken hilft. Man könnte sagen, dass er sich damit einer Ästhetisierung der Geschichtsschreibung nähert. Ein solches Schreiben bedient sich der Interpretation des Unbewussten auf Grundlage der Indizienmethode. Durch das Indiz, das man mit Hilfe der Psychoanalyse aufspüren will, wird jedoch so manches Dilemma über die psychoanalytische und auch die historiographische Methode in die Geschichtsschreibung gebracht. Mit der Anwendung psychoanalytischer Kategorien, die im Hinblick auf die Entwicklung der Psychologie im 19. Jahrhundert eine Emanzipation von obskuren Vorstellungen bedeuteten, stoßen wir an diesem Punkt auf ihren Missbrauch bei der Erforschung der Vergangenheit.

Auf Grundlage der Studie von Lawrence Stone *The Family, Sex and Marriage in England 1500–1800* postuliert Gay ein neues Verständnis der psychoanalytischen Methode, die dem Historiker bei der Erforschung der Vergangenheit helfen soll. Die Vergangenheit in all ihrer Buntheit zeigt sich mit Hilfe der Psychoanalyse als breites Forschungsfeld und sollte im Einklang mit allen Methoden der anerkannten Historiographie stehen. Doch verschweigt Gay viel zu viel, als dass ein solches Vorgehen als legitim angesehen werden kann. Unwillkürlich stellt sich die Frage nach dem Missbrauch psychoanalytischer Erkenntnisse zur

Erforschung der Vergangenheit, wenn das Unbewusste immerhin im Verhältnis zwischen Analytiker und Analysiertem authentisch ist. Beide Disziplinen haben außerdem zu ihren Lebzeiten viele Revisionen erlebt, die ihre Selbstverständlichkeit bei der Verwendung bestimmter Konzepte in Frage stellten.

Weil man bei einer psychoanalytischen Beschreibung der Vergangenheit riskiert, die Kategorie der Dauer zugunsten der Universaldiagnose des Ödipuskomplexes zu verlieren, wird im vorliegenden Beitrag die verfügbare psychoanalytische Literatur herangezogen, die einige Antworten auf das Problem der Geschichtsschreibung bietet. Und um nicht zu vergessen, dass auch die psychoanalytischen Kategorien selbst historisch vermittelt sind, werden psychoanalytische, soziologische und historische Texte parallel gelesen. Schließlich werden auch Versuche erwähnt, wie die Psychoanalyse mit der Geschichte zu denken wäre und umgekehrt.

Schlagwörter: Psychoanalyse, Sigmund Freud, Geschichtsschreibung, Peter Gay, „Freud for historians“.